

Företagsansvaret går

Företagens ansvar för de mänskliga rättigheterna inom EU står inför nya tider. Företagsansvaret är inte längre frivilligt utan det har blivit lagstadgat genom det nyligen godkända direktivet för företagsansvar. I framtiden kommer detaljerad kunskap om global handel, juridiskt kunnande samt kunskapsmässiga och ekonomiska resurser att hjälpa offren att stå i centrum för främjandet av företagsansvaret.

Sonja Finér är verksamhetsledare för medborgarorganisationen Finnwatch.

På 1990-talet avtecknade sig på konsumenternas näthinnor mediernas bilder av småbarn som syr Nikes fotbollar. Nyhetsinslagen berättade om att Nikes produkter bland annat framställs under eländiga förhållanden i Pakistan. Och Nike var inte ensamt: även många andra av de internationella toppvarumärkena åkte i slutet av det förra årtusendet fast för usla förhållanden i sina underleverantörers fabriker.

En lång internationell diskussion om företagens människorättsansvar började.

År 2013 kollapsade Rana Plasas fabriksbyggnad i Bangladesh och det krävde över 1 100 människors liv. Efter olyckan var det klart att efterlevnaden av företagsansvarets principer i framtiden inte längre kan vara frivilligt. Foto: Lehtikuva/AFP/ Munir Uz Zaman

En del av kommentatorerna ansåg att företagen inte var ansvariga för sina egna underleverantörer då dessa var helt separata företag. Och eftersom underleverantörerna var egna separata företag som befann sig i tredjeländer, låg ansvaret för deras verksamhet hos regeringarna i produktionsländerna.

in i en ny tid

På produkternas exportmarknader stannade rollen vid att slå ut med armarna och upprepa ett mantra om att varje land självt har rätt att besluta om på vilka sätt de försöker utvecklas ekonomiskt.

Det resonemanget gick till slut inte att godkänna. År 2005 utnämnde FN:s gene-

ralsekreterare **Kofi Annan** professor **John Ruggie** till FN:s särskilda representant för frågor rörande affärlivet och de mänskliga rättigheterna. Ruggies uppgift var att utveckla globala styrande principer om förhållandet mellan affärsverksamhet och mänskliga rättigheter. De färdiga principerna blev

slutet på början: de bestämde för första gången att företagen har en skyldighet att respektera mänskliga rättigheter genom hela värdekedjan även då nationalstaterna misslyckas med att skydda dem. FN:s råd för mänskliga rättigheter godkände principerna enhälligt år 2011.

Det behövdes en ny skandal

Även om FN-principerna var ett historiskt steg framåt stannade de trots medborgarorganisationernas vädjanden vid att vara ett frivilligt soft law-instrument. Beklagligtvis behövdes det en ny företagsansvarsskandal innan främjandet av de mänskliga rättigheterna tog ny fart. År 2013 kollapsade Rana Plazas fabriksbyggnad i Bangladesh och det krävde över 1 100 människors liv. I den livsfarliga byggnaden hade ett flertal företag som levererar kläder för den västliga marknaden verkat, och de hade försummat säkerheten och ignorerat varningar om byggnadens skick. Efter olyckan var det klart att efterlevnaden av företagsansvarets principer i framtiden inte längre kan vara frivilligt.

Nu, cirka tio år senare, står företagens ansvar för mänskliga rättigheter äntligen inför en helt ny tid. Efter ett långt kampanj- och påverkansarbete trädde i juli 2024 inom Europeiska unionen äntligen i kraft ett bindande direktiv om företagsansvar. Det gör företagsansvaret och ombesörjandet av det lagstadgat.

Verksamhetslogiken i direktivet om företagsansvar är uppbyggt kring de styrande principer för företagsverksamhet och mänskliga rättigheter som Ruggie gjorde upp inom FN. Det mest centrala innehållet i principerna och direktivet är aktsamhetsprocessen rörande företagen. I aktsamhetsprocessen kartlägger företagen miljö- och människorättsriskerna i sin värdekedja och

strävar efter att undvika och minska dessa risker. Utöver att följa aktsamhetsprocessen skall företagen också vidta korrigerande åtgärder ifall de förorsakat eller bidragit till skadliga människorättseffekter.

Finnwatch är i Finland den enda medborgarorganisationen som i sin verksamhet specialiserat sig på att genom forskning vaka över företagets ansvarighet. Vi har fört kampanj för direktivet om företagsansvar i över tio år. Företagsansvarets övergång till att vara lagstadgat kommer att påverka även Finnwatchs och de övriga övervakande aktörernas arbete. Centrala frågor i framtiden kommer att vara att samla in mer exakta uppgifter samt att bygga upp fallstudier utifrån de villkor som lagstiftningen ställer. För att företagets försummelser skall leda till att offrens ställning förbättras och rätt skipas, behövs även betydande insatser för att öka offrens kapacitet och stödja dem.

Transparensen bör öka

För att ställa företag till svars utifrån direktivet om företagsansvar krävs att företagets försummelser och skadorna som förorsakats av dem kan påvisas. Det förutsätter i sin tur uppgifter om företagets verksamhetskedjor, såsom varifrån och när företagen köpt produkter eller råvaror till dem för att lägga ut dem på EU:s marknad. Det går inte att upptäcka barn- eller tvångsarbete och det går inte att ställa företagen till svars för dem ifall uppgifterna om underleverantörskedjorna är höljda i dunkel. För att bedöma företagets juridiska ansvar är det även väsentligt att känna till i hur stor omfattning det införskaffat ifrågavarande produkter och om företaget varit en av underleverantörens mer betydande kunder.

EU har i betydande grad ökat företagets referensgruppers tillträde till olika slags uppgifter rörande deras verksamhet,

”I motsats till många andra länder är tullinformationerna inom EU till betydande del belagd med sekretess.”

bland annat genom det färskare direktivet om hållbarhetsrapportering. Detta direktiv har redan implementerats nationellt och det kommer att öka företagens jämförbara rapportering rörande hållbarhetsaspekterna i deras verksamhet bland annat i samband med mänskliga rättigheter, klimat och miljö.

Trots allt är det fortfarande svårt att få konkret kunskap om företagens värdekedjor. I motsats till många andra länder är tullinformationerna inom EU till betydande del belagd med sekretess. I till exempel Förenta staterna, Indien och Brasilien berättar offentligt tillgänglig tullinformation företagsvis vilka som importerar till och exporterar ur landet. Också volymen på importen och exporten är offentlig information.

Detaljerad offentlig tullinformation gör det möjligt att få uppgifter om gränsöverskridande handel nästan i realtid. Om något företag till exempel misstänks för att kränka rättigheter i arbetslivet är dess uppgifter rörande amerikanska kunder lätt tillgängliga i databaser som bygger på tullinformation. Finnwatch har använt sig av offentlig tullinformation bland annat för att spåra amerikanska företag som anlidade en thailändsk ananassafffabrik som misstänkts för tvångsarbete och för att avslöja människorättsproblem i Brasilien i finska Outokumpus värdekedja.

Inom EU är sådan information dock inte tillgänglig. När informationen saknas är mediernas och medborgarsamhällets möjligheter att följa upp efterlevnaden av

direktivet om företagsansvar begränsade. Därför måste tullinformationens transparens ökas då EU:s tullkodex förnyas under den nya parlamentsperioden.

Svårt för offren att komma till domstol

Betydande brister blev kvar i direktivet om företagsansvar rörande offrens rättsskydd. Direktivet innehåller inte en så kallad omvänd bevisbörda, vilket skulle ha underlättat för ett offer i svagare position att få rättvisa. I den omvända bevisbördan är det företaget, inte offret, som har skyldighet att visa att det trots skadan som skett handlat med aktsamhet. Dessutom utelämnades på Finlands begäran ur direktivets moment om civilmål en punkt som skulle ha gett människorättsorganisationerna möjlighet att driva mål för offrens räkning i eget namn och att därmed vara parter i rättegångarna. Nu vilar både den psykiska och ekonomiska bördan under rättegången på offrens axlar, även om organisationerna nog kan verka befullmäktigade av offret.

Till exempel i de fall som Finnwatch undersökt har offren för företagets försummelser ofta varit i en ytterst svag position. De kan till exempel inte alltid läsa och de talar inte någonting annat än sitt modersmål. De kan också vara såväl ekonomiskt som mentalt i en sådan situation att de inte har resurser att driva sin egen sak på rättslig väg i en främmande stat.

För organisationer som har företagsansvaret som sitt verksamhetsfält kvarstår även efter att direktivet om företagsansvar stiftats en skyldighet att stödja offren så att de är kapabla att sträva efter rättvisa för egen del. Det är en tidskrävande och dyr verksamhet som det ännu knappt finns resurser för. Det det bästa vore om medborgarorganisationerna som stödjer offren i detta arbete kunde hitta samarbetspartner bland inter-

nationella och inhemska juridiska byråer som är specialiserade på lagstiftningen kring företagsansvar.

Nödvärdigt utveckla lagstiftningen

Även om transparensen i produktionskedjorna och offrens rättsskydd inte förverkligas på ett tillräckligt sätt, kommer direktivet om företagsansvar att omvälva företagens ansvar för de mänskliga rättigheterna. I regleringen kvarstår dock andra brister som bör korrigeras under kommande år.

FN:s principer om företagsansvar, som staterna godkände 2011, berör alla företag och deras värdekedjor. EU-direktivet om företagsansvar berör enbart mycket stora företag, och uppskattningsvis stannar 99,95 procent av alla företag inom EU-området utanför direktivets tillämpningsområde. I Finland skulle uppskattningsvis bara cirka 140 företag omfattas av direktivet. Övervakningen av företag som stannar utanför direktivet och framhållandet av missbruk i medier och konsumenternas medvetande är alltså en uppgift för företagsansvarets vakthundar.

Till skillnad från FN-principerna använder EU-direktivet termen ”verksamhetskedja”, som utesluter en del av företagets värdekedjor, i strid med de internationella standarderna för företagsansvar. Till exempel har överlämningen av produkter till konsumenten lämnats utanför tillämpningsområdet. En avgränsning av konsumentbruket från aktsamhetsplikten är ett problem till exempel när det gäller fossilbolagens människorättsansvar: exempelvis försvagar användningen av bränslen i förbränningsmotorer via klimatförändringen uppfyllandet av de mänskliga rättigheterna, utan att höra till aktsamhetspliktens sfär. I internationella standarder för företagsansvar används i stället för verksamhetskedjor den avsevärt mer vidsträckt termen värdekedja, som även innefattar effekterna av bruket av produkterna.

”Offren för kränkningar av mänskliga rättigheter skall inte behöva vänta på rättvisa ett årtionde till.”

På grund av den tidigare nämnda definitionen av verksamhetskedja hör finansbranschens affärsrelationer inom EU inte nödvändigtvis till direktivets aktsamhetsplikt. Det är med andra ord möjligt att till exempel europeiska banker även i fortsättningen kan finansiera projekt som är skadliga för miljön och de mänskliga rättigheterna, utan att de är tvungna att identifiera och minimera verksamhetens skadliga effekter på människor och miljö.

Det kommer att vara en lång process att korrigera bristerna i regleringen och den förutsätter juridisk kunskap på många plan. Det existerande direktivet för företagsansvar bör testas i rätten för att på så vis få kunskap om direktivets praktiska tillämpning och luckorna i det. Lika viktigt är det att dokumentera fall som inte hör till direktivets tillämpningsområde, men som likväl bryter mot internationella principer om företagsansvar. Genom sådan undersökning är det möjligt att utveckla regleringen av företagsansvar då den periodiska granskningen av direktivet kör i gång.

Arbetet med företagsansvar är ett långsiktigt knegande där stegen framåt vid millennieskiftet gått i tio års cykler. Förhoppningsvis kan det färska direktivet om företagsansvar och med det företagen och deras referensgrupper på ett genuint sätt öka respekten för de mänskliga rättigheterna i de globala värdekedjorna. Offren för kränkningar av mänskliga rättigheter skall inte behöva vänta på rättvisa ett årtionde till.

Översättning från finska: Mikael Kosk